

<https://doi.org/10.15407/socium2020.01.009>
УДК 340.113:323.1(477)

Котигоренко В.О., д-р політ. наук, проф., завідувач відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, вул. Алмазова, 8, Київ, 01011, Україна, email: vakgor@gmail.com,

Панчук М.І., д-р іст. наук, проф., завідувач відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, вул. Алмазова, 8, Київ, 01011, Україна

ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГУЛЮЄ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ

Проаналізовано проблемні аспекти термінології законодавства, що регулює етнонаціональні відносини в Україні: це, зокрема, означення різними, а в певних випадках некоректними словами і словосполученнями одних і тих самих чи тотожних понять, відсутність або суперечливість дефініції базових термінів. Така ситуація стримує ухвалення закону, який би окреслював мету, принципи та довгострокові завдання державної етнополітики та визначав концептуальні основи подальшого законотворення, управлінських рішень і практично-політичних дій, дає підстави для виникнення політичних і правових колізій. Аргументовано пропозицію імплемувати до українського законодавства такі дефініції термінів етнополітики: державна етнонаціональна політика (державна етнополітика) України – система ідей, цілей, завдань, принципів, правових регуляторів, рішень і дій держави у сфері етнонаціональних відносин; етнонаціональні відносини в Україні – це відносини між особами, групами осіб, організаціями, установами та іншими суспільними утвореннями з приводу питань консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України; українська нація (український народ) – громадяни всіх національностей, які продовжують багатовікову історію українського державотворення, дбають про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуються про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнуть розвивати та зміцнювати демократичну, соціальну, правову Українську державу; національність – усвідомлення особою своєї належності до певної групи, об'єднаної схожими уявленнями про її (групи) етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність і подібність громадянських інтересів і цінностей та яка має спільну історичну самоназву; українці – особи, які усвідомлюють свою належність до найчисленнішої серед населення України етнічно самобутньої групи, історична самоназва якої відповідає традиційній назві простору, що є територією держави Україна, а також особи всіх національностей, які є громадянами України; до національних меншин України належать групи громадян, які не є етнічними українцями, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою, підтримують давні, міцні та безперервні зв'язки з Україною; корінні народи України – групи громадян, чий почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою відображають генезис цих груп на просторі, що є територією Української держави, де проживає більшість осіб, які належать до цих груп і які не є етнічними українцями.

Ключові слова: державна етнонаціональна політика (державна етнополітика) України, етнонаціональні відносини в Україні, українська нація, національна самобутність, національність, українці, національні меншини України, корінні народи України, права корінних народів і національних меншин.

Kotygorenko V.O., Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of National Minorities, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies National Academy of Sciences of Ukraine, 8, General Almazova Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: vakgor@gmail.com,

Panchuk M.I., Doctor of Historical Science, Professor, Head of the Department of National Minorities, National Academy of Sciences of Ukraine, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, 8, General Almazova Str., Kyiv, 01011, Ukraine

PROBLEMS OF THE TERMINOLOGY OF LEGISLATION REGULATING ETHNO-NATIONAL RELATIONS IN UKRAINE

The article analyzes the problematic aspects of the terminology of legislation regulating ethno-national relations in Ukraine. In particular, these are denotations of the same or identical concepts with different, and in certain cases incorrect words and phrases, lack or inconsistency in the basic definitions. This situation impedes the adoption of a law that would outline the purpose, principles and long-term objectives of the state ethnopolitics and determine the conceptual foundations of further lawmaking, administrative decisions and practical political actions, as well as entails political and legal conflicts. The article substantiates the necessity of implementation of the following definitions of ethnopolitical terms into Ukrainian legislation: state ethno-national policy (state ethnopolitics) of Ukraine – the system of ideas, goals, objectives, principles, legal regulators, state decisions and actions in the field of ethno-national relations; ethno-national relations in Ukraine are relations between individuals, groups of individuals, organizations, institutions and other public entities regarding the consolidation and development of the Ukrainian nation, its historical consciousness, traditions and culture, as well as the development of ethnic, cultural, linguistic and religious distinctive identities of all indigenous peoples and national minorities of Ukraine; Ukrainian nation (Ukrainian people) – citizens of all nationalities who continue the centuries-old history of Ukrainian state building; care of ensuring the human rights and freedoms as well as decent living conditions, of strengthening civil concord on the land of Ukraine; strive to develop and strengthen a democratic, social and rule-of-law Ukrainian state; nationality – a person's recognition of his/her belonging to a certain group, which is united by similar ideas about its ethnic, cultural, linguistic and religious distinctiveness and by the similarity of civic interests and values, and which has a common historical native name; Ukrainians – persons who are aware of their belonging to the largest ethnically distinctive group in the population of Ukraine, whose historical native name corresponds to the traditional name of the space, which is the territory of the state of Ukraine, as well as persons of all nationalities who are citizens of Ukraine; national minorities of Ukraine include groups of citizens who, being not ethnic Ukrainians, show a sense of national identity and commonality among themselves, maintain long-standing, strong and continuous ties with Ukraine; indigenous peoples of Ukraine are groups of citizens whose sense of national identity and commonality reflect the genesis of these groups in the space that is the territory of the Ukrainian state, where most of the people belonging to these groups live and who are not ethnic Ukrainians.

Keywords: state ethno-national policy (state ethnopolitics) of Ukraine, ethno-national relations in Ukraine, Ukrainian nation, national identity, nationality, Ukrainians, national minorities of Ukraine, indigenous peoples of Ukraine, the rights of indigenous peoples and national minorities.

*“Правильно визначаєте значення слів,
і ви позбавите світ половини непорозуміння”
(Рене Декарт).*

Україна була й залишається державою з поліетнічним складом населення і полікультурним простором, на якому присутні, слабнуть (міцніють), розвиваються, взає-

модіють, дифундують і водночас конкурують відмінні культурні традиції й етнічні ідентичності. Разом з етноукраїнською більшістю громадянський загал країни уособлюють гагаузи, білоруси, болгары, вірмени, греки, грузини, євреї, кримські татари, молдовани, поляки, роми, росіяни, румуни, угорці та особи інших національностей. Не в усіх регіонах і місцевостях домінують власне українські традиції. При цьому територіальні етнокультурні та етнодемографічні відмінності накладаються на територіальні диспропорції економічного розвитку, зайнятості та розмірів оплати праці економічно активного населення.

Певні групи правлячого класу України використовують таку ситуацію для формування “власної” соціально-електоральної бази як ресурсу утримання у владі або здобуття влади на центральному, регіональних і місцевих рівнях. Вони досягають цього різними способами, у тому числі провокуванням напруженості у відносинах між громадянами, які живуть у регіонах з різними соціально-економічними умовами та мають різні етнокультурні, релігійні й інші переваги, а також між громадянами і чинною владою.

Деякі сусідні держави, що мають в Україні свої більш або менш численні етнічні діаспори (українські національні меншини), намагаються утвердити тут світоглядні та інші стандарти життєдіяльності цих діаспор, які суперечать загальноукраїнським національним інтересам, заохочують переїзд до цих держав українських громадян (насамперед, молоді та інших категорій осіб працездатного віку), які етнічно близькі загалу їх населення. Російська Федерація пішла ще далі: вчинила агресію та окупувала Автономну Республіку Крим і окремі райони Донбасу, прикриваючись фальшивими гаслами про “захист співвітчизників”. Разом з іншими спричиненими агресією трагедіями, погіршилося становище українських громадян усіх національностей.

Подолання негативних явищ у сфері етнонаціональних відносин, громадянська інтеграція та консолідація усіх складових українського поліетнічного, полікультурного, поліконфесійного соціуму на ґрунті та довкола спільних інтересів, цілей і цінностей вимагають від Української держави дієвої етнонаціональної політики. Правовими регуляторами цієї політики наразі є Основний та інші українські закони і нормативно-правові документи, в тому числі ратифіковані парламентом міжнародні договори, конвенції тощо¹. Проте термінологія масиву цих актів досі не узгоджена та не кодифіко-

¹ Декларація прав національностей України від 01.11.1991 р. № 1771-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>; Закон України “Про громадянство України” від 18.01.2001 р. № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>; Закон України “Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою” від 17.04.2014 р. № 1223-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1223-18>; Закон України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>; Закон України “Про національні меншини в Україні” від 25.06.1992 р. № 2494-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>; Закон України “Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років” від 17.04.1991 р. № 962-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12>; Закон України “Про об’єднання громадян” від 16.06.1992 р. № 2460-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-12>; Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23.04.1991 р. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

вана, що нерідко дає підстави для виникнення правових і політичних колізій. Зокрема, одні й ті самі або тотожні поняття означаються різними або некоректними термінами (словами та словосполученнями), а самі такі терміни часто не мають дефініцій. Ця обставина стримує ухвалення закону, який би окреслював мету, принципи та довгострокові завдання державної етнонаціональної політики (етнополітики), визначав концептуальні основи подальшого законотворення, управлінських рішень і практично-політичних дій. Спроби підготовки проектів такого закону науковцями, народними депутатами, чиновниками та громадськими активістами, а також подання цих проектів на розгляд і схвалення парламентом робляться з 2000 р.² [1–3].

laws/show/987-12; Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>; Закон України “Про культуру” від 14.12.2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>; Закон України “Про освіту” від 5.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>; Закон України “Про дошкільну освіту” від 11.07.2001 р. № 2628-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>; Закон України “Про загальну середню освіту” від 13.05.1999 р. № 651-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14>; Закон України “Про позашкільну освіту” від 22.06.2000 р. № 1841-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>; Закон України “Про вищу освіту” від 1.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>; Закон України “Про інформацію” від 2.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>; Закон України “Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні” від 16.11.1992 р. № 2782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>; Закон України “Про телебачення і радіомовлення” від 21.12.1993 р. № 3759-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>; Закон України “Про рекламу” від 3.07.1996 р. № 270/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80>; Закон України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” від 15.05.2003 р. № 802-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15>; Закон України “Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин” від 9.12.1997 р. № 703/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703/97-вр>; Закон України “Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції” від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>; Закон України “Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства” від 19.09.2013 р. № 581-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-18>; Виборчий кодекс України від 19.12.2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>; Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>; Кодекс України про адміністративні правопорушення 7.12.1984 р. № 8073-X (редакція від 18.03.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10>; Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (редакція від 13.02.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

² Проект Закону про Концепцію державної етнонаціональної політики України від 08.08.2000 р. № 6016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=8868; Проект Закону про Концепцію державної етнонаціональної політики від 17.06.2004 р. № 5659. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5659&skl=5; Проект Закону про Концепцію державної етнонаціональної політики України від 06.06.2005 р. № 7615. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=24713; Проект Закону про Концепцію державної етнонаціональної політики від 30.12.2008 р. № 3581. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=34110; Проект Закону про затвердження Стратегії державної етнона-

Не останньою причиною невдалості таких спроб є саме складнощі з визначенням понять і формулюванням дефініцій термінів, а також з їх застосуванням у нормативно-правових актах, якими регулюються (мають регулюватися) етнопонаціональні відносини. Власне, й сам термін “етнопонаціональні відносини в Україні” (саме в Україні, оскільки такі відносини в різних країнах є специфічними) не введено до вітчизняного нормативно-правового дискурсу. Отже, він не має і законодавчої дефініції (визначення), тобто не є кодифікованим. Так само не має законодавчого визначення термін “державна етнопонаціональна політика України” (“державна етнополітика України”).

Пропозиції до вдосконалення термінології “етнополітичного” законодавства містяться майже в усіх згаданих законопроектних пропозиціях. Їх порівняльний аналіз може стати предметом спеціального дослідження. Початок цьому вже покладено [4].

Мета і завдання цієї статті дещо інші: а) проаналізувати базові терміни національного законодавчого дискурсу в частині, що стосується державної політики в сфері етнопонаціональних відносин, на предмет їх коректності, повноти, системності, логічної впорядкованості та відповідності національним і міжнародним стандартам [5–8]; б) з’ясувати, наскільки відповідає названим критеріям лексика розробленого 2018 р. на базі Міністерства культури України проекту “Концепції державної етнопонаціональної політики України”, автори якого вивчили напрацювання попередників, спробували їх інтегрувати через призму власного бачення та підготували власну версію документа для внесення на розгляд і схвалення парламентом (далі: законопроект Концепції державної етнополітики від Міністерства культури України)³ [9]; в) сформулювати пропозиції до вдосконалення відповідного законодавчого тезаурусу. Та його частина, що стосується мовного аспекту етнопонаціональних відносин, у цьому тексті не аналізується; вона, на нашу думку, потребує окремого розгляду через велику варіативність і політизацію тлумачення її складників (такими є, зокрема, словосполучення “державна мова”, “мови корінних народів”, “мови національних меншин”, “регіональні мови або мови меншин”).

Отже, до термінів.

Державна етнопонаціональна політика (державна етнополітика) України. Держава як форма й спосіб реалізації політичної влади і головний інститут політичної системи суспільства регулює соціальну поведінку людей, їх груп та інституцій, керу-

ціональної політики від 02.09.2008 р. № 3106. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=33206; Проект Закону про Концепцію державної етнопонаціональної політики України від 07.03.2012 р. № 10152. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42747; Проект Закону про Концепцію державної етнопонаціональної політики України від 12.03.2012 р. № 10152-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42769; Проект Закону про Концепцію державної етнопонаціональної політики України від 05.07.2013 р. № 2560а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47852

³ Експертна рада Мінкультури з питань етнополітики та Рада етнопонаціональних організацій України обговорили проект Концепції державної етнопонаціональної політики України. Міністерство культури України. 02.10.2018. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245420151&cat_id=244913751

ється при цьому нормами права й організовує дотримання та виконання цих норм усіма суб'єктами правових суспільних відносин. Таке регулювання має на меті досягнення певних цілей і виконання відповідних завдань: економічних, соціальних, політичних, соціокультурних та ін.

Законопроект Концепції державної етнополітики від Міністерства культури пропонує визначати *державну етнонаціональну політику України* як “органічну складову внутрішньої та зовнішньої політики держави, сукупність теоретичних підходів, принципів, механізмів, послідовних (*чи завжди послідовних?* – авт.) рішень і дій органів державної влади й органів місцевого самоврядування, спрямованих на задоволення потреб усіх етнічних спільнот України, окремих громадян України та закордонних українців, пов'язаних зі специфікою їхнього етнокультурного розвитку, та на утвердження у суспільстві атмосфери міжетнічної толерантності й зміцнення загальнонаціональної єдності”.

Навряд чи знайдеться багато фахівців, які погодяться, що державна етнополітика має спрямовуватися лише “на задоволення потреб, пов'язаних з етнокультурним розвитком усіх етнічних спільнот України, окремих громадян України та закордонних українців, пов'язаних зі специфікою їхнього етнокультурного розвитку”. Така політика має стосуватися також інтересів і потреб, пов'язаних з економічним, соціальним, політичним та іншим розвитком. Чому? Щонайменше, через дві причини.

Перша причина. Загально відомий і визнаний факт, що економічний розвиток і поділ праці, а також економічно і соціально мотивована розбудова транспортної інфраструктури належать до визначальних чинників формування націй, у тому числі української. Оскільки рівень розвитку внутрішньоукраїнських міжрегіональних економічних зв'язків і транспортних комунікацій досі ще далекий від необхідного, це стримує етнонаціональну інтеграцію і консолідацію українського соціуму.

Друга причина. Політична історія знає немало випадків, коли конкуруючі групи правлячого класу України для досягнення власних корпоративних, у тому числі корупційних цілей спекулюють на фактах нерівномірності економічного та соціального розвитку регіонів з населенням, що має певні етнокультурні відмінності, порівняно з іншими. Так нагнітаються етнічні суперечності та провокуються етнічні конфлікти на соціально-економічному ґрунті між людьми, між ними й державою, між населенням окремих регіонів, між ними і центральною владою країни. Ті, хто це чинить, вимагають “особливих статусів” для контрольованих ними регіонів (або регіонів, які вони воліють контролювати) і таким чином стримують або блокують національно-громадянську інтеграцію українського соціуму, формують загрози безпеці людей, суспільства та держави.

Також немає підстав погодитись із законопроектним постулатом, що державна етнонаціональна політика орієнтована “на задоволення потреб і дотримання прав представників усіх етнічних спільнот України” та на “сприяння розвитку рівноправних відносин між представниками усіх етнічних спільнот” (див. у документі: Розділ 1. Загальні положення; Розділ 3. Мета і завдання державної етнонаціональної політики України). Чому йдеться тільки про невідомо ким і невідомо у який спосіб уповноважених представників, а не про всіх людей, які утворюють відповідні спільноти? Крім

того, цитовані тексти проекту не узгоджуються з іншими, які формулюють цілі та завдання державної етнополітики як такої, що стосується всіх громадян країни.

Ще більше заперечень викликає постулат розділу 2. Визначення основних понять законопроекту Концепції державної етнополітики від Міністерства культури, згідно з яким “етнічними спільнотами України, що є об’єктами державної етнонаціональної політики України, визначаються українська нація (*яка саме? Згідно з текстом законопроекту таких націй дві: “українська нація – етнічна спільнота України” та “український народ (українська політична нація) – усі громадяни України” – авт.*), корінні народи України, національні меншини України, етнічні групи України, а також спільноти закордонних українців і громадян України за кордоном”.

Світова й українська історія справді знає випадки, коли держава ставилася до етнічно (національно) самобутніх груп людей, до народів і окремих громадян як до об’єктів свого впливу. Досить згадати, як до, під час та після Другої світової війни на виконання рішень компартійних і радянських органів проводилися масові депортації німців, греків, вірмен, болгар, кримських татар, українців, поляків та осіб інших національностей, які жили на території України. Проте навіть тоді в умовах державного терору люди не були покірним і безмовним об’єктом, вони боролися за свої права та змушували владу рахуватися з ними. Переконливим свідченням цьому є боротьба кримськотатарського народу за повернення на історичну Батьківщину.

Об’єктами будь-якої державної політики, принаймні в разі, коли держава декларує прихильність демократичним цінностям і стандартам, не є і не мають бути спільноти та окремі громадяни. Такими об’єктами є відносини між фізичними особами (громадянами), між ними і групами осіб (громадян), між юридичними особами (в тому числі органами державної влади, місцевого самоврядування, політичними та громадськими організаціями тощо), між юридичними й фізичними особами. У випадку етнополітики – це відносини на ґрунті та з приводу спільних і особливих, пов’язаних з феноменом етнічності, культурних, мовних, інформаційних, політичних, економічних, релігійних та інших інтересів і цінностей, реалізація та забезпечення яких потребують політичних ресурсів, у тому числі владних [10]. Учасники таких відносин різними способами та мірою заявляють про себе і свої інтереси та діють відповідно до цих інтересів. Також вони прямо або опосередковано впливають на формування персонального складу державних та інших управлінських інституцій, на розроблення й реалізацію державної політики. Отже, вони є суб’єктами цієї політики разом з державою. А власне державна етнополітика, як і будь-яка інша політика, є суб’єкт-об’єктним феноменом. Вона втілює єдність, взаємозумовленість і взаємодію об’єктивного (умов, за яких діє суспільний суб’єкт) та суб’єктивного (світогляду, ідеалів, традицій, ціннісних орієнтацій, психологічних особливостей суспільних суб’єктів, їх схильності, здатності та волі до певної поведінки тощо).

Відповідно, *державну етнонаціональну політику (державну етнополітику) України* можна визначити як *систему ідей, цілей, завдань, принципів, правових регуляторів, рішень і дій держави у сфері етнонаціональних відносин*.

Міжнаціональні відносини. Міжетнічні відносини. Етнонаціональні відносини. За радянських часів частіше послуговувалися термінами “міжнаціональні відноси-

ни” та “міжетнічні відносини”. Такий слововжиток досі поширений в науковій та публіцистичній літературі, присутній він і в аналізованому законопроекті від Мінкультури. Від початку – середини 1990-х років, імовірно, одночасно з поширенням в англійському просторі, до вітчизняного наукового, політичного та широкого суспільного дискурсу увійшло словосполучення “етнонаціональні відносини” (англійською: Ethno-National Relations [11; 12]).

Законопроект Концепції державної етнополітики від Міністерства культури містить усі три названі терміни без наведення їх дефініцій і пояснення відмінностей чи тотожності. Є підстави вважати, що в тексті вони вживаються як синоніми. Очевидно, автори не взяли до уваги те, що в практиках законотворення вважається недоцільним і неправильним вживати різні терміни (слова та словосполучення) для визначення однопорядкових явищ і понять. Такі терміни називають *дуплетами*.

Крім того, узвичаєне в україномовному дискурсі словосполучення “міжнаціональні відносини” формує у певних науковців і урядовців, навіть в окремих правників, уявлення, ніби нації безпосередньо вступають у відносини між собою. Насправді нації як людські спільноти не є безпосередніми (прямими) суб’єктами відносин, які англійською визначаються словосполученням “International Relations”, і мають буквальні україномовні відповідники “міжнаціональні відносини” або “міжнародні відносини”. Такі відносини відбуваються “за посередництва” держав, що постали в результаті реалізації націями (народами) права на самовизначення, і які визнані іншими державами та міждержавними утвореннями. Де-факто – за суттю і змістом – International Relations є міждержавними відносинами. Згідно з усталеними правовими стандартами, суб’єктами International Relations не є нації як спільноти людей, такими суб’єктами є національні держави в особі уповноважених ними інституцій і посадовців.

У сучасному світі не буває “міжетнічних відносин” як буквальних (безпосередніх, прямих) відносин між етносами (етнічними спільнотами, групами). Такі відносини мають місце між особами (фізичними особами) однієї й тієї самої або різної етнічної належності (національності), групами таких осіб та утвореними ними і легалізованими відповідно до чинного законодавства громадськими об’єднаннями та іншими юридичними особами.

З метою чіткіше окреслити параметри об’єкта державної етнополітики та уникнути колізії з термінологією чинних правових актів, у яких слово “національний” та похідні від нього вживаються і в сенсі етнічного, і в сенсі державного (громадянського), коректнішим є застосування саме терміна “етнонаціональні відносини”. Він адекватніше визначає специфіку поліетнічності загалу громадян України, які сукупно утворюють українську націю, український народ. Цей термін має ще одну суттєву перевагу над словосполученнями “міжнаціональні відносини” та “міжетнічні відносини”: на відміну від двох останніх, він охоплює також відносини внутрішньонаціональні (внутрішньоетнічні), в яких виявляються і рушіями яких є етнічні цінності й інтереси. Зокрема, відмінності (наприклад, регіональні) поглядів етнічних українців громадян України щодо питання офіційного статусу російської мови в державі та відмінності (у тому числі регіональні й вікові) поглядів етнічних росіян громадян Украї-

ни щодо того самого питання або щодо питання геополітичних пріоритетів і переваг державної політики.

Етнонаціональні відносини є різновидом відносин суспільних. Проте не всі суспільні відносини (в тому числі етнонаціональні) є правовими відносинами (правовідносинами). Такими є ті, що регулюються правом як системою соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання та виконання яких забезпечується державою і які представлено в ухвалених уповноваженими на те державними інституціями законах та інших нормативно-правових актах [13; 14, с. 44–45]. Суб'єктами правових етнонаціональних відносин можуть бути лише соціальні суб'єкти, яких наділено відповідними правами й обов'язками та які є правоздатними і дієздатними: фізичні особи, групи осіб, посадові особи та юридичні особи – від політичних і громадських організацій до органів місцевого самоврядування та державної влади.

З огляду на це та керуючись текстом статті 11 Конституції України, **етнонаціональні відносини в Україні** можна визначити, як *відносини між особами, групами осіб, організаціями, установами та іншими суспільними утвореннями з приводу питань консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.*

У процесі вдосконалення й розвитку вітчизняного “етнополітичного законотворення” важливо дотримуватися правил формальної логіки, герменевтичного праворозуміння та відповідності терміна і його дефініції сутнісним характеристикам означуваного явища. Зокрема, це стосується феномену, означеного словосполученням “**українська нація**”. Щодо його тлумачення серед науковців, політиків, правників і широкого загалу немає спільного розуміння, крім одного аспекту: має бути визначено феномен саме української нації, а не нації як чогось універсального (скільки націй – стільки ж і набагато більше понять та дефініцій, і щодо кожного (кожної) з них точаться дискусії).

Українська нація. Понятійні відмінності щодо “української нації” зазвичай підкреслюють застосуванням додаткових прикметників, які мають конкретизувати прихильність певному трактуванню: “титульна українська нація”, “українська етнічна нація”, “українська політична нація”, “українська поліетнічна нація”, “українська громадянська нація”.

Оперування цими термінами формує суперечливу ситуацію визнання наявності в Україні разом з “титульною” українською “етнічною” нацією ще однієї української нації – “нетитульної” і “неетнічної”. Її визначають різними словосполученнями: “українська політична нація”, “українська поліетнічна нація”, “українська політична поліетнічна нація”, “українська громадянська нація”. Отже, маємо логічний парадокс – колізію антиномічних тверджень про наявність у країні щонайменше двох відмінних за етнічним складом державотворчих українських націй. Цей парадокс формує не тільки колізію дискурсу, а ще й колізію практичну, оскільки вимагає політико-правової відповіді на запитання, яка ж із двох українських націй реалізувала своє право на самовизначення?

Віднедавна, з другої половини липня 2019 р., описаний парадокс з простору наукових і політичних дискусій поширився ще й на площину законодавчого дискурсу. Тоді набув чинності ухвалений парламентом і 25 квітня 2019 р. підписаний Президентом України Закон “Про забезпечення функціонування української мови як державної”. У ньому (див. преамбулу, статей 1, 2, 3 та ін.) констатовано наявність в Україні двох націй: етнічної “української нації, яка історично сформувалася і протягом багатьох століть безперервно проживає на власній етнічній території, становить переважну більшість населення країни і дала офіційну назву державі”, а також “української громадянської нації”, базовим системним складником якої є етнічна українська нація⁴.

Звісно, можна шукати і віднаходити аргументи на користь достовірності тверджень, що українська титульна (етнічна) нація сформувалася і в незмінному вигляді проживає на одній і тій же території упродовж століть: наприклад, за Гетьманщини (Війська Запорозького) і раніше, за Української революції та національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., Української РСР, сучасної України. Так само можна віднайти аргументи, які доводитимуть сумнівність достовірності першого твердження.

Одному з авторів цієї статті вже доводилося писати, що найменування (або інакше: титул – від лат. *titulus* – напис) Української держави походить не від етноніма “українці”, а від топоніма “Україна”. Саме це відоме з прадавніх часів визначення території виявило відмітність самонайменувань вітчизняних державних утворень першої половини ХХ ст. *Українська Народна Республіка, Західно-Українська Народна Республіка, Українська Держава, Українська Радянська Соціалістична Республіка, Карпатська Україна*, а відтак стало назвою сучасної держави – Україна, а також стало етимологічним джерелом поступового з кінця ХІХ ст. та “вибухового” в другій декаді ХХ ст. поширення самоназви “українці” серед етнічно спорідненого автохтонного населення відповідних територій.

Відтоді етнонім “українці” утвердився остаточно: або повністю замінив інші загальні і локальні назви та самоназви, або став інтегральним щодо цих інших, поміж яких “руські”, “русини”, “руснаки”, “малороси”, “черкаси”, “литвини”, “поліщуки”, “лемки”, “гуцули”, “бойки”, “верховинці” і навіть “хохли”.

Тож визначення українців “титульною нацією” (“титульним етносом”) буде коректним лише в тому сенсі, що від 1917 р. прадавній топонім “Україна” незмінно обирався для титулування всіх новітніх державних утворень на відповідних територіях і сприяв утвердженню й поширенню етноніма “українці”.

У процесі та після державної суверенізації сучасної України використання назви та самоназви “українці” в традиційному етнічному розумінні дедалі частіше стало супроводжуватися її використанням ще й у розумінні цивільному – на визначення та самовизначення (самоідентифікацію) громадян держави не тільки власне української, але й іншої етнічної належності (національності).

Доказом посилення тенденції до такої ідентифікаційної амбівалентності національної самоідентифікації є результати моніторингових досліджень українського сус-

⁴ Закон України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” від 25.04.2019 р. № 2704-VIII.

пільства, які від 1992 р. проводить Інститут соціології Національної академії наук України за репрезентативною щодо дорослого населення держави вибіркою. Цими результатами можна було б зневажити, якби вони показували ситуацію на час проведення якогось одного чи двох-трьох або трохи більше масових опитувань, оскільки результати спорадичних опитувань відбивають настрої, мотиви, оцінки та певні переваги респондентів саме на момент опрацювання ними анкет із запитаннями. А досвід показує, що в багатьох випадках відповіді можуть змінюватися, часом кардинально, залежно від зміни ситуації, умов життя, інформаційних впливів тощо. Проте у разі багатократно повторюваності однієї й тієї ж відповіді на так само багатократно повторюване одне й те саме запитання йдеться не про випадковість. Йдеться про повторюваність випадку – тобто про тенденцію, тренд, закономірність – кожен може обрати термін, який йому більше подобається. Незалежно від термінологічних переваг, неспростовним є факт: упродовж 1992–2016 рр. на запитання “Ким Ви насамперед себе вважаєте?” із семи варіантів відповідь “Представником свого етносу, нації” обирали від 1,8% до 3,1 % (в разі і десятки разів менше, ніж частка етнічних українців та осіб іншої національності в українському соціумі); натомість переважна більшість самовизначалась як громадяни України (табл. 1).

За результатами репрезентативного загальнонаціонального дослідження, проведеного 13–18 грудня 2019 р. Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова⁵, на кінець 2019 р. самовизначилися насамперед громадянами України 75% суспільного загалу. Регіональну ідентифікацію (належність до регіону, області, міста чи села) як пріоритетну обрали значно менше – 16% опитаних. Причому національно-громадянська ідентифікація переважає в усіх регіонах держави: Південному (84%), Центральному (78%), Західному (76%) та Східному (66%). Щоправда, в Східному регіоні 7% вважають себе насамперед громадянами колишнього СРСР [15].

Наведені результати масових опитувань дають підстави вважати, що для етнічних українців, принаймні для переважної більшості таких, їхнє українське етнічне і національно-громадянське самоусвідомлення збігаються. А кожен, хто визначає сучасну українську націю як спільноту, утворену насамперед або виключно за ознакою етнічної самобутності, мимоволі й усупереч власним переконанням обмежує її чисельність украй невеликою частиною громадян. Імовірно, навіть меншою, ніж 1,8–3,1%, позаяк відбір респондентів відбувається з урахуванням поліетнічності населення країни.

Дані соціологічних досліджень дають підстави вважати, що громадянська самоідентифікація є пріоритетною стосовно самоідентифікації етнічної також для більшості жителів країни, які не є етнічними українцями. Достатньо порівняти дані табл. 1 з результатами перепису населення України 2001 р., згідно з якими особи іншої етнічної належності, аніж власне українська, становили 22,2% людського загалу. Їхнє національно-

⁵ Дослідження проводилося в усіх регіонах України крім Криму й окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2017 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

громадянське самоусвідомлення реалізується через протиріччя з етнічним самоусвідомленням різними способами, зокрема, через конфлікт, зняття або гармонізацію особами іншої, ніж українська, етнічної належності (національності) внутрішнього протиріччя між їх, з одного боку, самоототожненням зі “своєю” етнічною групою, що має власну самоназву, з другого боку, визнанням своєї належності до спільноти громадян держави, найменування якої збігається із самоназвою її найчисленнішої етнічної групи [16].

Таблиця 1

**Динаміка самоідентифікацій дорослого населення України
 (“Ким Ви себе насамперед вважаєте?”), %**

	1992	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016
1. Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете	24,0	31,3	30,2	31,6	32,3	30,5	24,6	27,7	24,5	27,2	29,8	28,6	16,1	22,9	22,0
2. Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6,8	6,9	8,6	5,9	4,8	6,7	6,4	6,6	9,3	6,6	7,6	7,8	8,0	6,4	6,9
3. Громадянином України	45,6	41,0	34,6	41,0	41,1	44,2	54,6	51,6	51,7	51,2	48,4	50,6	64,4	57,3	60,0
4. Представником свого етносу, нації	–	–	–	3,0	2,5	3,1	2,1	1,8	2,6	3,1	1,8	2,0	2,1	3,1	2,9
5. Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,7	12,2	17,8	12,7	13,1	10,7	8,1	7,3	9,0	6,9	8,4	6,6	5,4	3,9	3,9
6. Громадянином Європи	3,8	2,8	2,8	0,7	0,5	0,7	0,8	1,3	0,4	0,9	1,2	1,2	1,1	1,3	1,0
7. Громадянином світу	6,4	5,6	5,7	2,7	3,6	2,4	2,5	2,9	1,7	3,1	2,4	2,4	2,1	4,2	2,6
8. Інше	–	–	–	1,6	2,0	1,4	1,0	0,7	0,6	0,8	0,3	0,6	0,5	0,6	0,5
9. Не відповіли	0,6	0,2	0,3	0,8	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3	0,1	0,2	0,3	0,4	0,2

Примітка: Відповіді на запитання за роками, у відсотках від дорослого населення, за даними Інституту соціології НАН України. Вибіркова сукупність кожного щорічного опитування в середньому становила 1800 осіб і представляла все доросле населення країни віком від 18 років. З 2014 р. опитували жителів усіх регіонів України крім Криму й окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Джерело: Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2016 років. Київ: Інститут соціології НАН України, 2016. С. 477. URL: <http://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2016.pdf>

Вияви цього ідентифікаційного протиріччя в індивідуальній і груповій свідомості та суспільній поведінці людей іншої етнічної належності, ніж українська, зазвичай мають місце в ситуаціях, коли вони можуть і (або) мусять робити певний соціальний вибір. Проглядаються щонайменше чотири сегменти такого вибору.

Сегмент перший: прийняти або не прийняти факт, що саме український етнос історично виконує роль доцентрового соціального та соціокультурного ядра громадянсько-політичної інтеграції поліетнічного населення держави Україна, що постала внаслідок реалізації цим населенням права на державне самовизначення.

Сегмент другий: реалізувати або відкинути право та можливість усвідомленої добровільної або вимушеної подвійної самоідентифікації – як українців за національністю в сенсі громадянства і як осіб певної національності в сенсі етнічного походження та належності.

Сегмент третій: у певних випадках особи неукраїнського етнічного походження визначають себе українцями і в громадянському, і в етнокультурному аспектах (зокрема, у разі добровільної асиміляції – зміни етнічного самоусвідомлення).

Сегмент четвертий: вони наполягають на своїй відмінній від української етнічній ідентичності (у тому числі з віднесенням себе до космополітів) і сприймають громадянство України як цивільну належність, визначену обставинами їхнього життя всупереч особистісним громадянським та політичним симпатіям і перевагам.

Імовірно, саме пошук способів пом'якшення описаного протиріччя спонукав до вже згаданого запровадження в науковий і широкий суспільний дискурс термінів “українська політична нація”, “українська політична поліетнічна нація”, “українська громадянська нація”. Так визнається факт спільної участі жителів України всіх національностей у процесах становлення, розвитку й захисту її державності, а також забезпечення державою Україна рівних прав усім своїм громадянам, незалежно від їх етнічного самоусвідомлення.

Проте навряд чи термін “нація” потребує якихось роз’яснювальних прикметників. Зокрема й тоді, коли цей термін застосовують до українських реалій і перспектив. Наведені багатослівні конструкти (“українська політична нація” та ін.) можуть вживатися в наукових і публіцистичних працях і політичних деклараціях для виразнішого пояснення відповідних суспільних феноменів. Проте ними недоречно обтяжувати вітчизняний політичний, а надто правовий дискурс. Тим більше, що в разі їх введення у цей дискурс треба шукати не стільки теоретичну, скільки політико-правову відповідь на чимало запитань. Зокрема, чи може бути нація не політичною, і якщо так, доведеться з’ясовувати та пояснювати, що ж то за феномен “неполітична нація”? Чи є в Україні неполітична нація? І яка група українських громадян, у тому числі етнічна, уособлює “українську політичну націю”, а яка – “українську неполітичну націю” або “українську етнічну націю”?

Термін “українська політична нація” важко назвати коректним ще й тому, що громадянський загал України дуже диференційований за політичними перевагами й орієнтаціями. Застосування цього терміна фактично заперечує такий атрибут демократичного суспільства, як політичний плюралізм – наявність і змагальність різних політичних поглядів, позицій, інтересів і цінностей усередині нації.

Викладене можна розглядати як ще один аргумент на користь твердження, що запровадження в законодавчий дискурс семантично некоректних термінів містить потенціал примноження й посилення і без того актуалізованих політичних та правових протиріч, у цьому разі, в сфері етнонаціональних відносин.

Ані Конституція України, ані будь-які інші чинні акти Української держави не етнізують термін “українська нація”. Якщо точніше, вони допускають подвійне його тлумачення. *Перше* – української нації в етнічному сенсі як спільноти осіб – “українців за національністю”. *Друге* – української нації як громадян країни всіх національностей, об’єднаних певними цінностями й інтересами в спільноту, всередині якої збираються індивідуальні та групові ідентифікаційні відмінності: етнічні, культурні, мовні, регіональні, політичні тощо. Таке розуміння української нації допускає частина третя преамбули Конституції України.

Таке саме розуміння нації пропонує Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) 1735 (2006) від 26 січня 2006 р. під назвою “Про поняття “нація””. У тексті цього документа зазначається, що термін “нація” глибоко вкорінений у культурі та історії й тісно пов’язаний з політичними ідеологіями, які його експлуатували та переробляли його первісний зміст. У деяких державах-членах Ради Європи поняття “нація” використовується для позначення громадянства, яке є правовим зв’язком (відношенням) між державою та особою, незалежно від етнокультурного походження останньої. В інших державах-членах той самий термін використовують для позначення органічної спільноти, яка говорить певною мовою і характеризується набором схожих культурних та історичних традицій, подібними уявленнями про своє минуле, схожістю ставлення до сучасності й подібними баченнями майбутнього. У частини країн-членів обидва розуміння використовуються одночасно для позначення відповідно громадянства та національного (етнокультурного) походження. З цією метою термін “нація” іноді використовують з подвійним значенням, а в іншому випадку – для вираження кожного з цих значень застосовують два різних слова.

Через спосіб формування національних держав у XIX – першій половині XX ст., зокрема, через зміни та інституціоналізацію державних кордонів наприкінці Другої світової й “холодної” воєн, на територіях майже всіх країн-членів Ради Європи живуть різні групи людей, які одночасно є громадянами однієї держави та складовою громадянської нації, але які належать і є частиною різних “культурних націй”. У порівнянні з найбільшою групою громадян, що мають однакове етнокультурне походження, ті групи, які відносно менші, є національними меншинами та називаються такими. Вони є складовою частиною суб’єкта – співзасновника національної держави, є громадянами такої держави та користуються своїми правами, щоб зберігати, виражати та підтримувати свою національну ідентичність.

З огляду на ці та інші обставини, країнам-членам Ради Європи рекомендовано “привести свої конституції до сучасних демократичних європейських стандартів, які закликають кожну державу інтегрувати всіх своїх громадян, незалежно від їх етнокультурного походження, у громадянське багатокультурне ціле та припинити визначати та організовувати себе виключно етнічними або виключно громадянськими державами” [17].

Згідно з цією Рекомендацією та посилаючись на текст преамбули Основного закону України, терміни *“українська нація”* й *“український народ”* у вітчизняних науковому та практичному політико-правовому дискурсах варто трактувати як синоніми (в разі їх застосовування до сучасних суспільних реалій). І визначати ними громадян всіх національностей, які продовжують багатовікову історію українського державотворення, дбають про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуються про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнуть розвивати та зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу.

До загальновищезначаних завдань етнополітики України належать забезпечення соціальної стабільності, мінімізація та відвернення загроз етнічних конфліктів, громадянська інтеграція й консолідація її поліетнічного населення. Ефективність виконання цих завдань великою мірою залежатиме від того, на яку саме “модель” української нації буде зорієнтовано державну етнополітику. Індикаторами оптимальності обраної моделі та дієвості відповідної їй державної етнополітики можуть слугувати зміни кількісних показників якісних ознак українського соціуму, моніторинг яких вже традиційно здійснюють вітчизняні соціологічні служби: а) важливість для людей державної незалежності країни; б) пріоритетність громадянства в структурі самоідентифікацій дорослого населення; в) гордість за належність до спільноти громадян України; г) значущість почуття патріотизму як чинника суспільного єднання. Даний аспект вже був предметом дослідницької уваги [18].

Маємо підстави вважати, що запровадження у вітчизняне правове поле (згідно із Законом “Про забезпечення функціонування української мови як державної”) концепції, відповідно до якої вітчизняний соціум є бінарним феноменом у складі двох українських націй – етнічної та громадянської, може ускладнити досягнення інтегративних цілей державної етнонаціональної політики України. Правова інституціоналізація такої бінарності, на нашу думку, може спричинити загострення світоглядних, політичних та інших протиріч в українському соціумі, оскільки позбавляє громадян іншої, ніж українська, етнічної належності вважати себе українцями як в етнічному розумінні (у разі добровільної зміни особою свого етнічного самоусвідомлення), так і в громадянському (незалежно від особливостей етнічного самовизначення). Крім того, законодавча легітимація концепції двох українських націй хибує на алогічність і порушує такі стандарти законотворення, як термінологічна конкретність і чіткість змісту, що формує ґрунт для виникнення юридичних колізій.

Зокрема, вже реалізовано вимогу названого закону про нову редакцію абзацу третього частини третьої статті 15 Закону України “Про кінематографію”. Відтак серед мотивів для відмови у видачі державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів визначено “наявність у фільмі матеріалів (висловлювань, дій тощо)”, спрямованих на “припинення нації”. У разі оскарження відмови в судовому порядку, юристам центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері кінематографії, а також прокурору і суддям доведеться з’ясувати, випадок припинення якої саме нації (етнічної чи громадянської) має місце і чи саме на цей випадок поширюється відповідна стаття Закону.

Етнічна самобутність. Національна самобутність. Національна ідентичність. Законом “Про забезпечення функціонування української мови як державної” запроваджено ще дві лексичні новації: словосполучення “національна ідентичність” та “ідентичність української нації”. Якщо брати до уваги їх поширеність у сучасному науковому та широкому суспільному дискурсі, новації доречні. Ситуація виглядає інакше з позиції правила уникнення дуплетів у законодавстві (про яке вже згадувалося), а також з огляду на текст самого цього Закону. Серед його завдань, сформульованих у статті 3, названо “вживання замість іншомовних українських слів, словосполучень і термінів у разі, якщо в українській мові існують рівнозначні відповідники, та підвищення рівня обізнаності громадян про них”.

Україномовними відповідниками двох нововведених термінів є словосполучення “національна самобутність” і “самобутність української нації”. Адже слово “ідентичність” в англійських текстах міжнародних актів, що стали частиною українського законодавства, яке стосується етнополітики, в офіційному перекладі має українськомовний відповідник: “самобутність”. Достатньо порівняти англійський оригінал і переклад “Рамкової конвенції про захист національних меншин”, ухваленої Радою Європи у 1995 р. та ратифікованої Законом України № 703/97-ВР від 09.12.97 р.⁶ (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняння англо- та україномовних термінів

Framework Convention for the Protection of National Minorities Рамкова конвенція про захист національних меншин	
Considering that a pluralist and genuinely democratic society should not only respect the ethnic, cultural, linguistic and religious identity of each person belonging to a national minority, but also create appropriate conditions enabling them to express, preserve and develop this identity (виділено авт.)	Вважаючи, що плюралістичне та справді демократичне суспільство має не тільки поважати етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність кожної особи, яка належить до національної меншини, але й створювати відповідні умови для виявлення, збереження та розвитку цієї самобутності (виділено авт.)

У цьому випадку, щоб виправити ситуацію, парламенту достатньо проголосувати за редакційні правки до тексту Закону про державну мову: а) відкоригувати визначення української нації відповідно до Рекомендацій ПАРС; б) взяти в дужки слово “ідентичність”, поставивши перед ним усталене в національному законодавстві (з Основним законом включно) українське “самобутність”. Це доречно, оскільки обидва слова відповідають критеріям законодавчої термінології: “самобутність” є словом питомо українським, а “ідентичність” належить до неологізмів, що набули інтернаціонального вжитку в науковому, широкому суспільному та нормативно-правовому дискурсах.

Набагато більше потенційної проблемності містять *визначення двох українських націй* у законопроекті Концепції державної етнополітики від Міністерства культури:

⁶ Закон України “Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин” від 9.12.1997 р. № 703/97-ВР; Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1.02.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055; Framework Convention for the Protection of National Minorities. 01.02.1995. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007cdac>

“українська нація” – етнічна спільнота України, яка об’єднує осіб української національності, що мають відчуття спільності між собою, насамперед, спільну історичну пам’ять і самосвідомість, для яких рідними є українська мова, культура, а також українські традиції, яка реалізувала передбачене міжнародним законодавством право на власну національну державу.

Український народ (українська політична нація) – усі громадяни України, незалежно від етнічного походження, об’єднані єдиним громадянством, спільністю території проживання, економічного життя, зовнішньополітичних інтересів, юридичних прав і обов’язків, історичної долі, культурних традицій, усвідомленням єдиної загальнонаціональної ідентичності та майбутнього Батьківщини як демократичної, соціальної, правової держави.

Пропонована проєктом Концепції дефініція української нації як етнічної спільноти позбавляє права на самоототожнення з цією спільнотою етнічних українців, які через якісь причини та життєві обставини не мають “спільної історичної пам’яті” і для яких “українська мова, культура, а також українські традиції” не є рідними, але, попри це, вони відчують (вважають) себе українцями за національністю (етнічним походженням, етнічною належністю).

Законопроектна ж дефініція “Українського народу (української політичної нації) як усіх громадян України” позбавляє цих громадян права мати різні уявлення про українські “зовнішньополітичні інтереси” та “історичну долю”, а також усвідомлювати (вважати/визначати) себе “політичними українцями”, якщо вони дотримуються різних “культурних традицій”.

Крім того, ці дві дефініції сукупно заперечують цілком коректний постулат преамбули Конституції України про те, що право на самовизначення здійснене “українською нацією, усім українським народом” як громадянами всіх національностей.

Національність. Політико-правове трактування цього терміна має узгоджуватися з поняттям “українська нація”. Проте досі такого трактування вітчизняне законодавство не містить. Сам термін має тривалу традицію вжитку в офіційних практиках, у тому числі в законах та інших нормативно-правових актах: на визначення етнічної та громадянської належності осіб.

В окремих нормативно-правових документах замість терміна “національність” у розумінні громадянської належності вживається словосполучення “національна особа”, але виключно для цілей цих актів. Так чинять у разі потреби віднаходження терміна, який точніше відповідає цілям відповідних документів. Це, зокрема, конвенції між Урядом України та урядами інших держав про уникнення подвійного оподаткування та запобігання ухиленню від сплати податків на доходи і майно. Вони мають статус міжнародних. У них термін “національна особа” вживають для визначення двох різних суб’єктів суспільних відносин: будь-яких фізичних осіб, які мають громадянство Договірної держави (сторони), та будь-яких юридичних осіб, які мають такий статус згідно із законодавством Договірної держави (сторони)⁷.

⁷ Конвенція між Урядом України і Урядом Азербайджанської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухиленнь від сплати податків на доход і майно від 30.07.1999 р.

У Законі України “Про закордонних українців” як близьке за значенням етнічному розумінню терміна “національність” вживається словосполучення “українське етнічне походження”. Ним визначають “належність особи або її предків до української нації та визнання нею України батьківщиною свого етнічного походження”⁸. Ця дефініція не виключає її двоїстого етнічно-громадянського тлумачення. Адже частина вихідців (або їхніх предків) з України, які не є етнічними українцями, можуть визнавати Україну батьківщиною свого етнічного походження: це, наприклад, поляки, угорці, румуни та особи іншої національності, родоводи яких сягають далеко углиб української історії та які самі (або їхні предки) виїхали з України до інших держав або опинилися там через зміни міждержавних кордонів. Крім того, немає жодних підстав вважати, що виключно на етнічних українців поширюється стаття 12 Конституції, згідно з якою “Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави”.

Видається оптимальним застосування в українському законодавстві терміна **“національність”** у сенсі *“усвідомлення особою своєї належності до певної групи, об’єднаної схожими уявленнями про її (групи) етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність і подібність громадянських інтересів і цінностей, та яка має спільну історичну самоназву”*.

За такого підходу етнізоване розуміння особою слова “національність” (у тому числі як законодавчого терміна) та відповідне самоусвідомлення цієї особи не позбавляє її (особу) права національного самоусвідомлення як члена групи, об’єднаної спільним українським громадянством і (або) походженням з України, а також залишає за нею право українського самовизначення (самоототожнення або самоідентифікації) в етнічному та громадянському сенсах одночасно. Кожна особа, яка усвідомлює (заявляє, визнає) свою належність до певної групи – етнічної та (або) національно-громадянської, може не бути носієм якоїсь однієї, кількох або й усіх ознак самобутності такої групи. Власне й самі групові ознаки, а ще більше – уявлення про них, не бувають тотожними у всіх, крім того, вони можуть мінятися і міняються з плином часу. Тому в пропонованій дефініції акцент зроблено на схожості особистісних і колективних уявлень про національну самобутність групи, а також уявлень про подібність інтересів і цінностей групи, учасників якої, незалежно від їх етнічного самоусвідомлення, об’єднує спільне громадянство та пов’язані з ним громадянські права й обов’язки.

Такий підхід узгоджується з міжнародними та вітчизняними політико-правовими практиками, відповідно до яких особа має право самостійно визначати (обирати) свою

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_023; Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Мальта про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи від 04.09.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470_009-13; Конвенція між Урядом України і Урядом Королівства Марокко про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи від 13.07.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504_007

⁸ Закон України “Про закордонних українців” від 4.03.2004 р. № 1582-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15>

національність (так само, як і будь-яку іншу тотожність або ідентичність). При цьому байдуже, вкладає особа в таке самовизначення етнічний чи громадянський зміст.

У правових відносинах європейських країн термін “національність” використовують, переважно, для визначення громадянства. Подібно цьому, коли громадянин України будь-якого етнічного походження (національності) виїздить за кордон, у “в’їзdnій” анкеті в графі “національність” (*nationality*) він декларує свою українськість. Таким записом особа посвідчує не своє етнічне походження, а саме громадянство, надане їй державою Україна.

Українці. З огляду на викладене, термін “українці” в політико-правовому та науковому застосуванні до конкретних випадків сучасних етнополітичних реалій також можна і варто вживати у двох сенсах. Один сенс – як визначення осіб, які усвідомлюють свою належність до найчисленнішої в Україні національно (етнічно) самобутньої групи. Другий сенс – як визначення осіб української та інших національностей (етнічних належностей), які самовизначаються українцями за ознакою спільного громадянства. Відповідно, серед чільних завдань етнополітики держави, покликаної інтегрувати національні (етнічні) відмінності за одночасного сприяння їх збереженню й розвитку, має бути актуалізація та культивування в суспільній свідомості й поведінці загальногромадянських інтересів, цінностей, почуттів і символів українськості. Зокрема, українського патріотизму громадян різної етнічної належності (національності, якщо останній термін вживати для визначення етнічної самоідентифікації).

При цьому важливо брати до уваги, що в контекстах етнополітичної та юридичної науки і практики право особи на “національно-етнічне самовизначення” і право особи на “національно-громадянське самовизначення” мають різну природу та механіку. Перше є правом індивідуального вибору. Національно-громадянську належність особа також може обирати, але тільки тоді, коли виникає її право набути громадянство певної держави. За результатами реалізації цього права національно-громадянська належність (національність) надається особі державою та посвідчується офіційними документами згідно з чинним законодавством.

Відповідно, можна запропонувати до обговорення доцільність запровадження у правовий слововжиток визначення, яке інтегрує окремі терміни і поняття чинного законодавства: “**Українці** – особи, які усвідомлюють свою належність до найчисленнішої серед населення України етнічно самобутньої групи, історична самоназва якої відповідає традиційній назві простору, що є територією держави Україна, а також особи всіх національностей, які є громадянами України”.

Національні меншини. Згідно з чинним законодавством, громадяни, які не є українцями в сенсі етнічної самосвідомості й самовиявлення, визначаються як національні меншини. “До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою” (стаття 3 Закону України “Про національні меншини в Україні”). Цю дефініцію український законодавець схвалив, з огляду на оцінку вітчизняних суспільних реалій початку 1990-х років (закон набув чинності 25 червня 1992 р.), а також на той факт, що через великі відмінності умов життєдіяльності національних меншин у різних державах міжнародне право не містило (і не містить досі) якогось

універсального визначення відповідних груп людей. Трактуювання національних меншин 1992 р. збереглося і в чинній – від 16 жовтня 2014 р. – редакції цього українського закону. Згідно з його логікою, група українців за національністю (етнічною належністю) разом з групами національних меншин інтегровані як громадянська спільнота. Такою ж є логіка ратифікованих українським парламентом міжнародних актів, що стосуються сфери етнонаціональних відносин.

Це не означає, що дефініція національних меншин у профільному законі не потребує певної корекції. Зокрема, для забезпечення її більшої відповідності етнодемографічній динаміці українського соціуму та рекомендаціям міжнародних організацій. Адже закон ухвалювався в часи, коли в міграційній динаміці не проглядалася тенденція швидких змін традиційної етнічної структури населення через масову появу в ній так званих “нових меншин”, чиї історія, культура, мова, релігійні та інші ціннісні переваги відрізняють їх від традиційних (“старих”) національно самобутніх груп. Останніми роками ця тенденція набула виразності й неминуче посилюватиметься. Вона не є унікальною для України, подібне відбувається майже повсюдно в світі. Саме тому на рівні міжнародних інституцій розглядається доцільність запровадження в національні законодавства положень, які дозволяли б виокремлювати серед населення національні меншини, що мають давні сталі зв’язки з державами їх проживання. Таблиця 3 показує сутнісні відмінності та можливий вектор удосконалення вітчизняної дефініції національних меншин відповідно до Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи.

Таблиця 3

Порівняння дефініцій національних меншин

Закон України “Про національні меншини в Україні”	Рекомендація 1255 (1995) о защите прав национальных меньшинств. Парламентская Ассамблея, 31 января 1995 года*
До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою	...определение “национального меньшинства”, которое следует понимать как “группу лиц в каком-либо государстве, которые: а) проживают на территории этого государства и являются его гражданами; b) поддерживают давние, прочные и непрерывные связи с этим государством (виділено авт.); с) обладают четкими этническими, культурными, религиозными и языковыми особенностями; d) являются достаточно представительными, хотя и менее многочисленными по сравнению с остальным населением этого государства или какого-либо региона этого государства; е) движимы стремлением совместно сохранять элементы, составляющие их общее своеобразие, включая свою культуру, традиции, религию и язык”

* Рекомендація 1255 (1995) о защите прав национальных меньшинств. Парламентская Ассамблея, 31 января 1995 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/994_134/

Нова редакція дефініції, що міститься в Законі “Про національні меншини в Україні”, могла би бути такою: “До національних меншин України належать групи громадян, які не є **етнічними українцями**, виявляють почуття національного самоус-

відомлення та спільності між собою, підтримують давні, міцні та безперервні зв'язки з Україною". Суттєві зміни виділено шрифтом.

Аналізований законопроект Концепції державної етнополітики від Міністерства культури України пропонує, скоріше, нове, а не скореговане визначення національної меншини, воно є таким: "**національна меншина України** – чисельно менша за українську націю етнічна спільнота України, що об'єднує громадян України неукраїнського етнічного походження, які мають власну етнічно споріднену державу або утворену в іншій державі адміністративно-територіальну одиницю, проживають тривалий час у межах теперішніх кордонів України, характеризуються спільними етнічними, культурними, релігійними або мовними ознаками та історичною пам'яттю, що відрізняють їх від решти населення України, і виявляють бажання добровільно зберігати й розвивати свою етнокультурну ідентичність".

Позицію авторів цієї статті щодо деяких критеріїв, за якими законопроект пропонує виокремлювати національні меншини серед інших національно самобутніх груп українських громадян, сформульовано в коментарях до проектних визначень двох українських націй. Викликає сумнів також коректність словосполучення "етнічно споріднена держава". Зазвичай, держави типологізуються за ознаками державного устрою (унітарні, федеративні, конфедеративні), формами правління (монархія, республіка) та деякими іншими, серед яких важко віднайти ознаку "етнічної спорідненості".

Позитивом дефініції є наголос на давності проживання на території України громадян, які не є українцями за етнічним походженням і які мають підстави самовизначатися національними меншинами.

Корінні народи України. Разом з іншими суб'єктами етнонаціональних відносин у Конституції України та деяких інших нормативно-правових актах названо корінні народи. Громадяни яких саме національностей мають підстави самовизначатися корінними народами? В Основному законі це питання залишено відкритим.

Ця відкритість не означає, що вітчизняне та міжнародне законодавство не містить алгоритму віднаходження відповіді. Такий алгоритм визначено, зокрема, Законом України про національні меншини. Його стаття 11 унормовує таке: "Громадяни України мають право вільно обирати та відновлювати національність. Примушення громадян у будь-якій формі до відмови від своєї національності не допускається". Посутньо ця стаття тотожна статті 3 "Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин", що стала складником українського законодавства після ратифікації українським парламентом 9 грудня 1997 р.⁹ – за п'ять років після ухвалення названого закону:

"1. Кожна особа, яка належить до національної меншини, має право вільно вирішувати, вважатися їй, чи не вважатися такою, і таке рішення або здійснення прав у зв'язку з ним не повинно зашкоджувати такій особі.

⁹ Закон України "Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин" від 9.12.1997 р. № 703/97-ВР; Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1.02.1995 р.

2. Особи, які належать до національних меншин, можуть здійснювати права та свободи, що випливають з принципів, проголошених в цій Рамковій конвенції, одноосібно й разом з іншими”.

Аналогічними є принципи Статуту та інших документів ООН: як тих, де йдеться про національні меншини, так і тих, що стосуються корінних народів та осіб, які належать до національних меншин і корінних народів, а також орієнтовані на забезпечення всього комплексу прав і свобод людини. Зокрема, в Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів (стаття 9) зазначено: “Корінні народи та особи мають право належати до корінної групи або народності відповідно до традицій і звичаїв цієї групи або народності. Жодна дискримінація будь-якого виду не може виникати внаслідок здійснення такого права” [19].

Імовірно, описаним алгоритмом керувався український законодавець, коли у березні 2014 р. ухвалював Постанову “Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави” та декларував, що робить цю заяву спираючись на цілі та принципи, проголошені у статтях 3, 11, 15 Конституції України, статті 1 Статуту ООН, у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, прийнятому 16 грудня 1966 р. Генасамблеєю ООН та ратифікованому Україною у жовтні 1973 р., а також у Віденській декларації, яку 25 червня 1993 р. було прийнято Всесвітньою конференцією з прав людини. У названій постанові український парламент заявив, що Україна “гарантує збереження та розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кримськотатарського народу як корінного народу та всіх національних меншин України”, “гарантує захист і реалізацію невід’ємного права на самовизначення кримськотатарського народу у складі суверенної та незалежної Української Держави”. Цим документом кримських татар було офіційно визнано корінним народом України.

Отже, є підстави стверджувати, що нормативно-правові акти, якими регулюються етнонаціональні відносини в Україні, базуються на тій само позиції, що й позиція міжнародного права: питання, належати до етнічної більшості, корінних народів чи національних меншин держави, є питанням особистісного вибору громадян, виявом і наслідком їх індивідуальної та групової самосвідомості й самовиявлення (самовизначення або самоідентифікації).

Законопроект Концепції від Міністерства культури пропонує таку дефініцію: **“корінний народ України** – етнічна спільнота України, яка проживає в межах сучасних кордонів України тривалий час, становить етнічну меншість у складі населення України, не має етнічно спорідненої держави або існуючої в іншій державі адміністративно-територіальної одиниці, утвореної за ознакою етнічної належності до цієї етнічної спільноти, характеризується спільними етнічними, культурними, релігійними або мовними ознаками та історичною пам'яттю і виявляє бажання добровільно зберігати й розвивати свою етнокультурну ідентичність”.

Як і будь-яка інша, ця пропозиція потребує обговорення. В його перебігові доцільно звернути увагу на кілька аспектів, у тому числі на сумнівну коректність словосполучення “етнічно споріднена держава”. Важливо також брати до уваги історію запровадження в сучасний український суспільний і правовий дискурси словосполу-

чення “корінний народ”. Спершу і переважно його застосовували до українського етносу – не в політичному та юридичному розумінні, а в історично-етнологічному – як синонім слова “автохтонний”. У такому ж історично-етнологічному розумінні згодом його поширили ще на три національно самобутні групи, генезис яких відбувався на території сучасної України і більша частина яких тут проживала й проживає (кримські татари, караїми та кримчаки).

Не можна зневажувати і тим фактом, що корінними (в історично-етнологічному розумінні) також вважать себе немало гагаузів і болгар Буджацького степу, греків Приазов'я, молдован, поляків, румунів, словаків і закарпатських угорців, більшість яких проживають на українсько-молдовському, українсько-польському, українсько-румунському, українсько-словацькому та українсько-угорському порубіжжі. Проте на відміну від кримських татар, караїмів і кримчаків, для яких сучасна Україна є місцем походження та проживання їх основного загалу, названі національні меншини України становлять порівняно невелику частину осіб своєї національності, більшість яких на основній території свого етнічного походження реалізували право на політичне самовизначення і утворили держави Грецьку, Болгарську, Молдовську (на Півдні якої утворено територіальну Гагаузьку автономію – Gagauz Yeri), Польську, Румунську, Словацьку, Угорську та становлять переважну частину населення цих держав.

Сприйняття певною кількістю українських громадян правового терміна “корінні народи” як визначення давності проживання осіб їхньої національності дає політичним активістам з-серед національних меншин і українських субетносів приводи звертатися до владних інституцій України з клопотаннями (вимогами) надати їхній етнічній групі статус корінного народу. Такі звернення неминучі щонайменше до того часу, коли парламент надасть офіційне тлумачення, які саме групи людей є корінними народами України і, відповідно, мають визначені законом об'єктивні підстави для такого особистісного та групового самовизначення. Це має бути тлумачення, що відповідає саме українській специфіці. Варіанти дефініцій і критеріїв, які містяться в правових актах і рекомендаціях міжнародних організацій, щонайбільше можуть братися до уваги. Адже скільки-небудь універсального визначення корінних народів, яке можна було б імплементувати до національних законодавств, з українським включно, не може бути через великі країнові відмінності. Цю обставину брали до уваги автори вже згадуваної Декларації ООН про права корінних народів.

Текст Декларації дозволяє виокремити низку об'єктивних ознак, що вирізняють корінний народ серед людського загалу країни проживання, і водночас надає істотного значення суб'єктивному критерію – самоідентифікації (самоототожненню) особи з корінним народом. Аналогічною за критеріальним підходом до визначення корінних народів є Конвенція про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя, Міжнародної організації праці (далі: МОП) № 169 [20]. Після її ухвалення у 1989 р. Генеральною Конференцією МОП на заміну попередньої Конвенції № 107 від 1957 р., вона набула чинності з вересня 1991 р. Відтоді до 2020 р. її ратифікували 23 держави.

Вітчизняні науковці частіше схильні вважати, що в Україні немає корінних народів (indigenous peoples), які повною мірою відповідали б критеріям Декларації ООН та чинної Конвенції МОП [21; 22]. На відміну від Декларації, за текстом якої можна такі

критерії тільки простежити, Конвенція містить їх систематизований виклад у частині, де йдеться про те, яких саме суспільних груп документ стосується:

“1. Ця Конвенція поширюється на:

а) народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, соціальні, культурні та економічні умови яких відрізняють їх від інших груп національної спільноти і суспільне становище яких регулюється повністю або частково їх власними звичаями або традиціями, або спеціальним законодавством;

б) народи в незалежних країнах, які вважаються корінними з огляду на їх походження як нащадків тих, хто населяв країну або географічну територію, що є частиною цієї країни, в часи її завоювання або колонізації або в період встановлення сучасних державних кордонів, і які, незалежно від їх правового становища, зберігають деякі або всі властиві їм соціальні, економічні, культурні та політичні інститути.

2. Самоідентифікація корінними або такими, що ведуть племінний спосіб життя, вважається основним критерієм визначення груп, до яких застосовуються положення цієї Конвенції”.

Імовірно, що автори законопроекту Концепції етнополітики від Міністерства культури формулювали власне визначення корінного народу України, беручи до уваги як ідентифікаційні критерії корінних народів у текстах Декларації ООН і Конвенції МОП, так і власні оцінки вітчизняних суспільних реалій, у тому числі поширеність серед кількох національно самобутніх груп українського населення переконання, що ці групи є корінними (в сенсі автохтонності) народами України.

Те саме брав до уваги й один з авторів цієї статті, коли пропонував дефініцію: **“Корінні народи України** – групи громадян України, почуття національного самоусвідомлення та спільності яких між собою відображають генезис цих груп на просторі, що є територією Української держави, де проживають більшість осіб відповідних національностей” [2]. Таке тлумачення терміна уможливило його поширення на чотири автохтонні національно самобутні групи населення України – українців за національністю, кримських татар, караїмів і кримчаків. Його запровадження в законодавство надавало б юридичні підстави для відповідної самоідентифікації громадян названих національностей, аргументувало їх право на самовизначення на історичній території сучасної України та усувало правові підстави намагань домогтися статусу корінних народів з боку національних меншин і українських субетносів, які не мають для цього об’єктивних підстав.

У ході очних і заочних дискусій з колегами на теми узгодження вітчизняного законодавства та його термінології з міжнародним правом позиція уточнювалася. Відтак пропонується дефініція: **“Корінні народи України** – групи громадян, чий почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою відображають генезис цих груп на просторі, що є територією Української держави, де проживає більшість осіб, які належать до цих груп і які не є етнічними українцями”.

Чому саме така часткова трансформація? Беручи до уваги трактування об’єктивних і суб’єктивних критеріїв корінних народів у Конвенції МОП та Декларації ООН, слід було:

а) зберегти позицію попередньої дефініції про історичне походження, сталість і безперервність зв'язку корінних народів України з її територією;

б) включити до оновленої редакції тексту наголос на міноритарності цих народів, порівняно з етнічною більшістю населення держави.

Права корінних народів і національних меншин. Згідно зі стандартами міжнародного права “Україна гарантує громадянам республіки, незалежно від їх національного походження, рівні політичні, соціальні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення” (стаття 1 Закону “Про національні меншини в Україні”). “Громадяни, які належать до національних меншин, вільні у виборі обсягу і форм здійснення прав, що надаються їм чинним законодавством, і реалізують їх особисто, а також через відповідні державні органи та створювані громадські об'єднання. Участь або неучасть громадянина України, який належить до національної меншини, у громадському об'єднанні національної меншини не може слугувати підставою для обмеження його прав” (стаття 13 Закону “Про національні меншини в Україні”). “Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками” (стаття 24 Конституції України).

Відповідно, українське законодавство не містить правових актів і не керується принципами, які наділяли б якимось особливим статусом етнічних українців (українців за національністю). Так само це законодавство не надає жодній іншій національно самобутній групі України ані статусу національної меншини, ані статусу корінного народу, залишаючи за громадянами право самостійно визначати свою групову належність. Якби правова ситуація змінилася, це неминуче б активізувало досі латентну змагальність за виключне (особливе) становище певної етнічної групи та спричинило загострення й конфліктизацію етнічних протиріч між громадянами, між ними і державою на ґрунті такої змагальності. Аргументом на користь цього твердження є час від часу повторювані звернення окремих осіб і керівників громадських організацій, утворених за ознакою національності, до державних інституцій з клопотаннями (вимогами) ухвалити закон про надання їх групі статусу національної меншини чи корінного народу. В разі такого “статусного” виокремлення якоїсь групи варто очікувати вимог ухвалення цільових законів про особливі статуси з боку інших груп, які самовизначаються національними меншинами, корінними народами, титульною (етнічною) нацією або етнічною нацією, відмінною від української.

Закони, які прийняті та прийматимуться на забезпечення прав і свобод корінних народів і національних меншин України, не мають на меті надання цим групам громадян якихось виняткових прав, що їх не можуть мати інші. Такі закони орієнтовані на запровадження спеціальних гарантій: а) запобігання будь-якій дискримінації цих груп і осіб, які до них належать; б) забезпечення їх рівноправності з етнічною більшістю; в) збереження за ними всього обсягу прав і можливостей, якими вони традиційно володіли та володіють. Таке цілепокладання відповідає нормам міжнародного права.

Згідно з цими нормами, наявність у законодавствах країн дефініцій, які б акцентували давність і сталість зв'язків з територіями проживання “старих” національних меншин, порівняно з “новими”, а також визнання етногенезу корінних народів як законних підстав збереження за названими міноритарними групами їх узвичаєних законних прав і можливостей, обсяг яких може бути більшим за обсяг прав і можливостей іммігрантів, – це тільки один із способів диференціації державної етнонаціональної політики щодо належного забезпечення прав і свобод людини.

Інший спосіб пропонується в Коментарі робочої групи з меншин до Декларації Організації Об'єднаних Націй про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (2005 р.). У цьому документі (пункти 10–11) зазначається, що особи, які тривалий час проживають на території певної держави, можуть розраховувати на ширші права, порівняно з особами, які прибули до країни недавно. У цьому зв'язку найконструктивнішим видається підхід, що дозволяє уникати проведення абсолютного розмежування між “новими” (іммігрантами) та “старими” меншинами шляхом виключення перших з категорії меншин і включення до цієї категорії других. Замість цього необхідно керуватися принципом, згідно з яким у процесі застосування Декларації “старі” меншини повинні мати ширші права порівняно з “новими” меншинами [23].

Цей аспект важливий як для традиційних національних меншин, так і для корінних народів. Адже згідно з міжнародним правом ці дві групи споріднює спільність низки соціальних зв'язків і особливостей [23; 24]. Зокрема, обидві вони не домінують у суспільствах, в яких живуть, а їхні культури, мови та релігійні вірування можуть відрізнитися від тих, що властиві більшості населення або домінуючим групам. Корінні народи і національні меншини зазвичай прагнуть зберігати і розвивати свою самобутність. Корінні народи можуть опинитися в становищі, подібному до становища меншин. Так само деякі меншини, як і корінні народи, можуть мати давній міцний зв'язок із землями й територіями, які зазвичай асоціюються із самоідентифікацією корінних народів.

Корінні народи, якщо вони того бажають, можуть претендувати на ті ж законні права, що й національні меншини. Для національних меншин важливо користуватися всіма правами і свободами людини, визнаними у міжнародному праві, правами на недискримінацію, захист свого існування, культурної, релігійної та мовної самобутності, активної участі в суспільно-політичному житті, урахування їх законних інтересів при плануванні, розробленні й реалізації соціально-економічних, культурно-освітніх та інших проєктів і програм.

Забезпечення аналогічних прав є пріоритетним і для корінних народів. Водночас Конвенція МОП і Декларація ООН передбачають щодо цих народів обов'язок держав їх проживання: визнавати і захищати права власності та розпорядження землями, що їх корінні народи, згідно зі своїми традиційними звичаями і заняттями, займали, набували та використовують; забезпечувати право корінних народів на самовизначення в державах проживання, включаючи вільне встановлення свого політичного статусу, автономію або самоуправління у питаннях, що стосуються внутрішніх і місцевих справ; гарантувати свободу економічного, соціального та культурного розвитку, збе-

реження й укріплення своїх традиційних політичних, правових, економічних, соціальних і культурних інституцій тощо.

Декларуючи ці та інші права й свободи корінних народів, ООН визнає, що становище цих народів “різне у різних регіонах та різних країнах і що важливо брати до уваги важливість національних і регіональних особливостей та різних регіональних історичних і культурних традицій” [19]. Національну специфіку, зокрема, регіональну, має бути враховано у процесі розроблення й ухвалення Закону про Концепцію (або, як варіанти назви: Закону про Основи... або Закону про Стратегію...) державної етнонаціональної політики України та Закону про корінні народи України. Це має бути зроблено як при формулюванні визначення цих народів, так і при визначенні обсягу їх прав, свобод і обов’язків, а також прав і обов’язків держави. Адже на відміну від корінних народів, про які йдеться в Конвенції МОП, корінні народи України інтегровані в сучасну систему соціальних зв’язків, у тому числі пов’язаних з формами господарювання, природокористування тощо. Переважна частина громадян, які належать до корінних народів України, проживають в Автономній Республіці Крим (АРК). Її територія від 2014 р. окупована Російською Федерацією. Найбільше від цього потерпають разом з етнічними українцями саме кримські татари та інші корінні народи України. Тому профільний закон, проєкти якого розробляються, має визначати механізми захисту і забезпечення групових та індивідуальних прав корінних народів України в умовах окупації та після відновлення українського державного суверенітету в автономії.

Відповідних доповнень має зазнати також Закон України від 17 квітня 2014 р. (зі змінами від 13 березня та 2 жовтня 2018 р.) “Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою”¹⁰. Цим актом було реалізовано один з потенційно найменш конфліктогенних підходів до забезпечення прав і свобод кримськотатарського народу як корінного народу України та осіб інших національностей, що зазнали насильницького переселення за національною ознакою на підставі рішень, прийнятих органами державної влади колишнього СРСР або союзних республік. Пріоритетність такого підходу та доцільність запровадження в законодавство дефініцій термінів “депортація” та “депортовані особи”, суголосних з тими, які містяться в законі “Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою”, обґрунтовувалися в уже згадуваних проєктах Законів України “Про Основи державної етнонаціональної політики” та “Стратегія державної етнонаціональної політики” [1], а також у проєкті “Концепції соціальної інтеграції громадян України кримськотатарської та інших національностей, які проживають у Криму”, підготовленого 2009 р. в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України за результатами дослідження “Соціальна адаптація кримськотатарських репатріантів: виклики для державної політики” [25].

Висновки. Позитивно, коли до розроблення та експертизи законопроєктів залучають науковців. Так політичні й юридичні практики проходять верифікацію науковим знанням, а саме воно набуває більшої практичної значущості. Відбувається синер-

¹⁰ Закон України “Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою” від 17.04.2014 р. № 1223-VII.

гетична дифузія практичного досвіду і результатів його наукового осмислення, зближуються та взаємодоповнюються відповідні дискурси. Однак ці дискурси не можуть і не мають бути тотожними, оскільки виконують різні соціальні функції.

Категорії та поняття науки є інструментом вивчення й описання багатоманіття реалій, тому їх кількість і варіативність тлумачень мають чи не єдине обмеження – логічну несуперечливість і відповідність сутнісним ознакам досліджуваних феноменів.

Щодо термінів нормативно-правових актів – тут мають дотримуватися принципи їх розумної достатності, семантичної точності та цільового призначення. Видається, що в процесі розвитку вітчизняного законодавства, яким регулюються етнонаціональні відносини в країні, недоцільно розширювати коло суб'єктів цих відносин за межі окресленого Конституцією: “держава”; “українська нація”; “український народ”; “громадяни України всіх національностей”; “українці”; “корінні народи України”; “національні меншини України”; “українці, які проживають за межами держави”; “особи, депортовані за національною ознакою”. Це важливо також для забезпечення належної узгодженості вітчизняної правової термінології з термінологією міжнародного права.

Тому в процесі доопрацювання *проекту Закону “Про Концепцію державної етнонаціональної політики України” від Міністерства культури України* і (або) розроблення проектів законів та інших нормативно-правових актів аналогічного цільового призначення, а також при вдосконаленні чинних законів, включно з тими, на прикладі яких розглядалися термінологічні проблеми відповідного сегмента українського законодавчого дискурсу, не варто ускладнювати й обтяжувати цей дискурс запровадженням інноваційних для нього термінів на кшталт: “етнічна спільнота України”, “етнічна група України”, “меншина в меншині” тощо.

Категорії (поняття) науки та відповідні терміни, трактування яких відрізняється від прикладного юридичного (правового) слововжитку, звісно, можуть і мають використовуватись як пізнавальний інструментарій. Проте такий інструментарій не матиме потрібної точності й ефективності, якщо не узгоджуватиметься з термінологією соціальних практик, що вивчаються. Адекватне застосування науковцями правової лексики є важливою та необхідною умовою достовірного відображення, продуктивного осмислення та коректного моделювання тенденцій розвитку й імперативів вдосконалення досліджуваних правових відносин і відповідної державної політики. Водночас правова лексика потребує узгодження з науковою інтерпретацією значення слів і результатами наукового пізнання суспільно-політичної динаміки. Зокрема, для запобігання запровадженню в законодавчі акти та політичний дискурс нових термінів і понять, якщо імовірні наслідки такого запровадження не протестовано на можливу юридичну та (або) політичну суперечливість і конфліктогенність.

Список використаних джерел

1. Котигоренко В. До питання про концептуальні засади етнонаціональної політики України. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 20–43. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kotyhorenko_do_pytannia.pdf
2. Котигоренко В.О. Щодо стратегії державної етнонаціональної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1 (6). С. 40–52.

3. Кресіна І., Лойко Л., Явір В. Концепція державної етнонаціональної політики України (Проект). *Політичний менеджмент*. 2010. № 2. С. 65–72. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/kresina_kontsepsiia.pdf
4. Ляшенко О.О. Державна етнополітика України: науковий і законодавчий аспекти. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 129–140. <https://doi.org/10.32886/instzak.2018.06.15>
5. Артикуца Н.В. Законодавчі терміни та їх визначення. *Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки*. 2009. Т. 90. С. 39–44.
6. Артикуца Н.В. Термінологія законодавства і проблеми законодавчих дефініцій. *Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез Міжнар. наук. конф. “Шості осінні юридичні читання” (м. Хмельницький, 26–27 жовтня 2007 р.)*. Хмельницький: Вид-во Хмельн. ун-ту упр. та права, 2007. Ч. 1. С. 6–13.
7. Копиленко О.П., Зайчук О.В., Богачова О.В., Журавський В.С. Законопроекування: сучасні реалії та тенденції розвитку: монографія. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2014. 232 с.
8. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації). Видання четверте, виправлене і доповнене. Київ, 2014. 42 с. URL: http://eef.org.ua/wp-content/uploads/2017/01/Rules_Web.pdf
9. Проект Концепції державної етнонаціональної політики України. *100-річчя державного органу з питань етнополітики в незалежній Україні як історія захисту національних меншин: державні інституції та міжнаціональні відносини – досвід, виклики, завдання*. Київ: Дух і літера, 2019. С. 143–155.
10. Котигоренко В.О. “Етнополітика” як термін науки і суспільної практики в Україні. Етимологічний аспект. *Особа в контексті часу. Книга на пошану Лариси Нагорної*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. С. 321–330. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/osoba_172.pdf
11. Vacher H. Present Trends in Ethno-National Relations and the Crisis of the Nation State in South Asia. *Politisk Tegnsætning. European Studies* / Pinkert E-U, editor. Aalborg Universitetsforlag. 1991. P. 133–148.
12. Rabinowitz D., Monterescu D. Reconfiguring the 'Mixed Town': Urban Transformations of Ethno-National Relations in Palestine and Israel. *International Journal of Middle East Studies*. 2008. Vol. 40. Issue 02. P. 195–226. <https://doi.org/10.1017/S0020743808080513>
13. Шемшученко Ю.С. Право. Юридична енциклопедія. Т. 5. П–С. Київ: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 2003. С. 5.
14. Шемшученко Ю.С., Рабінович П.М. Правові відносини. Юридична енциклопедія. Т. 5. П–С. Київ: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 2003.
15. Патріотизм, мова та зовнішньополітичні пріоритети – громадська думка України. Фонд “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва. URL: https://dif.org.ua/article/%20patriotyzm_mova%20%20
16. Котигоренко В.О. Нація як діалектична лексема. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Спеціальний випуск. Збірник наукових праць на пошану Панчука М.І.* 2012. С. 111–129. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/kotygorenko_natsia.pdf
17. Recommendation 1735. The concept of “nation”. Parliamentary Assembly. 2006. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=17407&lang=EN>
18. Котигоренко В.О. Націотворчий потенціал суспільних криз в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 3–4 (83–84). С. 153–174. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kotyhorenko_natsiotvorchyi.pdf

19. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. Resolution 61/295 adopted by the General Assembly on 13 September 2007. URL: <https://undocs.org/A/RES/61/295>

20. Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169). International Labour Organisation. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312314:NO

21. Котигоренко В., Панчук М. Національні меншини України і державна незалежність. *Незалежність України: історичні витоки та перспективи*. Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. С. 172–184.

22. Майборода О.М. Ідентифікація “корінного народу” як суб’єкта етнополітичної сфери у світлі норм міжнародного права та етнополітичної практики зарубіжних країн. *Вісник Держкомнаціміграції України*. 2002. № 4. С. 91–97.

23. Commentary Of The Working Group On Minorities To The United Nations Declaration On The Rights Of Persons Belonging To National Or Ethnic, Religious And Linguistic Minorities. Commission on Human Rights. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. Fifty-seventh session. Working Group on Minorities. Eleventh session 30 May-3 June 2005. URL: <https://undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/AC.5/2005/2>

24. Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation. The United Nations. Human rights. Office of the High Commissioner. New York and Geneva. 2010. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/MinorityRights_en.pdf

25. Котигоренко В.О., Батурін Д.К., Дегтеренко А.М., Здіюрук С.І., Лібанова Е.М., Майборода О.М., Макарова О.В., Позняк О.В., Сагалаков Б.Ф., Степико М.Т. Доповідь VII. Кримськотатарський контекст соціальної інтеграції громадян України різних національностей, які проживають у Криму: виклики для держави. *Сучасна українська політика. Аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Київ: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2009. С. 381–447.

Отримано 12.03.20

References

1. Kotygorenko, V. (2006). On the question of conceptual foundations of ethno-national policy of Ukraine. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 4, 20-43. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kotyhorenko_do_pytannia.pdf [in Ukrainian]

2. Kotygorenko, V.O. (2008). On the strategy of state ethno-national policy. *Stratehichni priorytety – Strategic priorities*, 1 (6), 40-52. URL: https://niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/2008_1-6.pdf [in Ukrainian]

3. Kresina, I., Loiko, L., Yavir, V. (2010). The concept of state ethno-national policy of Ukraine (Project). *Politychnyi menedzhment – Political management*, 2, 65-72. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/kresina_kontsepsiia.pdf [in Ukrainian]

4. Liashenko, O.O. (2018). State Ethnopolitics of Ukraine: Scientific and Legislative Aspects. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, 129-140. <https://doi.org/10.32886/instzak.2018.06.15> [in Ukrainian]

5. Artykutsa, N.V. (2009). Legal terms and their definitions. *Naukovi zapysky NaUKMA: Yurydychni nauky – Scientific Notes: Law*, 90, 39-44 [in Ukrainian]

6. Artykutsa, N.V. (2007). Terminology of legislation and problems of legislative definitions. In *Actual problems of legal science: a collection of theses of international scientific conference “Sixth autumn legal reading” (Khmelnyskyi, October 26-27, 2007)* (pp. 6-13). Khmelnytskyi: KhUUP [in Ukrainian]

7. Kopylenko, O.P., Zaichuk, O.V., Bohachova, O.V., Zhuravskiy, V.S. (2014). Law designing: present realities and tendencies of development: monograph. Kyiv: Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine [in Ukrainian]
8. Regulations of drafting laws and basic requirements of legislative techniques (Guidelines). Edition Fourth, Corrected and Supplemented (2014). Kyiv. URL: http://eef.org.ua/wp-content/uploads/2017/01/Rules_Web.pdf [in Ukrainian]
9. Draft Concept of State Ethno-National Policy of Ukraine. (2019). In *100th Anniversary of the State Body for Ethnopolitics in Independent Ukraine as a History of Protection of National Minorities: State Institutions and Interethnic Relations - Experience, Challenges, Tasks* (pp. 143-155). Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian]
10. Kotygorenko, V.O. (2013). "Ethnopolitics" as a term of science and social practice in Ukraine. Etymological aspect. In *Person in the context of time. A book in honor of Larysa Nagorna* (pp. 321-330). Kyiv: I.F. Kuras IPES, National Academy of Sciences of Ukraine. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/osoba_172.pdf [in Ukrainian]
11. Vacher, H. (1991). Present Trends in Ethno-National Relations and the Crisis of the Nation State in South Asia. In E-U. Pinkert (Ed.), *Politisk Tegnsætning* (pp. 133-148). Aalborg Universitetsforlag. European Studies
12. Rabinowitz, D., Monterescu, D. (2008). Reconfiguring the 'Mixed Town': Urban Transformations of Ethno-National Relations in Palestine and Israel. *International Journal of Middle East Studies*, 40 (02), 195-226. <https://doi.org/10.1017/S0020743808080513>
13. Semshuchenko, Yu.S. (2003). Right. Legal Encyclopedia. Vol. 5. P – S. Kyiv: M.P. Bazhan Ukrainian Encyclopedia [in Ukrainian]
14. Shemshuchenko, Yu.S., Rabinovych, P.M. (2003). Legal Relations. Legal Encyclopedia. Vol. 5. P – S. Kyiv: M.P. Bazhan Ukrainian Encyclopedia [in Ukrainian]
15. Patriotism, language and foreign policy priorities are the public opinion of Ukraine (2020). Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. URL: https://dif.org.ua/article/%20patriotyzm_mova%20%20 [in Ukrainian]
16. Kotygorenko, V.O. (2012). Nation as a dialectic lexeme. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes (I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine). Special issue. Collection of Scientific Papers in Honor of Panchuk M.I.*, 111-129. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/kotygorenko_natsia.pdf [in Ukrainian]
17. Recommendation 1735. The concept of “nation”. (2006). Parliamentary Assembly. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=17407&lang=EN>
18. Kotygorenko, V.O. (2016). Nation-building potential of societal crises in Ukraine. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes (I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine)*, 3-4 (83-84), 153-174. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kotyhorenko_natsiotvorchyi.pdf [in Ukrainian]
19. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. Resolution 61/295 adopted by the General Assembly on 13 September 2007. URL: <https://undocs.org/A/RES/61/295>
20. Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169). International Labor Organization. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312314:NO
21. Kotygorenko, V., Panchuk, M. (1997). National minorities of Ukraine and state independence. In *Ukraine's Independence: Historical Origins and Prospects* (pp. 172-184). Kyiv: Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine [in Ukrainian]
22. Maiboroda, O.M. (2002). Identification of the "indigenous people" as a subject of ethno-political sphere in the light of the norms of international law and ethno-political practice of foreign countries. *Visnyk*

Derzhkonnatsmihratsii Ukrainy – Bulletin of the State Committee for National Migration of Ukraine, 4, 91-97 [in Ukrainian]

23. Commentary of The Working Group on Minorities to The United Nations Declaration on The Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. Commission on Human Rights. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. Fifty-seventh session. Working Group on Minorities. Eleventh session 30 May-3 June 2005. URL: <https://undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/AC.5/2005/2>

24. Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation. (2010). The United Nations. Human rights. Office of the High Commissioner. New York and Geneva. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/MinorityRights_en.pdf

25. Kotygorenko, V.O. (Ed.), Baturin, D.K., Dehterenko, A.M., Zdioruk, S.I., Libanova, E.M., Maiboroda, O.M., Makarova, O.V., Pozniak, O.V., Sahalakov, B.F., Stepyko, M.T. (2009). Report VII. Crimean Tatar context of social integration of Ukrainian citizens of different nationalities living in Crimea: challenges for the state. In *The modern Ukrainian politics. Analytical Reports (I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine)* (pp. 381-447). Kyiv: I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]

Received on 12.03.20